
NADA KORAĆ

DETE I TELEVIZIJA

Ovaj rad je zasad samo nerazrađena ideja, razmatranje dosad neiskorišćenih mogućnosti u izučavanju odnosa deteta i televizije. To je pokušaj postavljanja jedne do sada u toj oblasti neprimenjivane teorije u osnov istraživanja ovog odnosa, mada je samo istraživanje još daleko od svoje realizacije.

Poslednjih godina ovom problemu bio je posvećen znatan broj manje ili više obimnih studija, među kojima su najpoznatije dve: studija Šrama, Lila i Parkera sa Stanford Univerziteta iz Sjedinjenih Država i studija Hilde Himmelwajt i saradnika koja se već smatra klasičnom u ovoj oblasti.

Mada svaka od ovih studija ima svoje specifičnosti, sličnost u pogledu osnovnih odlika istraživanja je vrlo lako uočljiva: nju su jasno izrazili američki autori u svojoj definiciji efekata televizije kao »interakcije između karakteristika televizije i karakteristika njenih gledalaca«. Kako je i jednih i drugih veoma mnogo, istraživanje koje polazi od ovakve definicije neizbežno je upućeno na ispitivanje uzajamnog delovanja veoma velikog broja faktora u okviru obe ove varijable.

SUMARNI PREGLED VARIJABLI PROUČAVANIH U NEKIM DOSADASNJIM STUDIJAMA

U britanskoj studiji¹⁾ ispitivane su dve vrste efekata: tzv. efekti premeštanja (displacement effects) i efekti sadržaja programa.

»Efekti premeštanja« zavise uglavnom od vremena koje dete posvećuje gledanju televizije, a ispoljavaju se u odnosu na druge aktivnosti deteta, odnosno u načinu na koji dete vrši njihovu reorganizaciju. Autori naglašavaju da je ova vrsta efekata bitna za predviđanje promena koje će nastati uvođenjem televizije u zajednicu u kojoj je do tada nije bilo.

¹⁾ Hilde T. Himmelweit, A. N. Oppenheim, Pamela Vince: *Television and the Child*, Oxford University Press, 1962.

U drugu grupu efekata spadaju oni koji direktnije potiču iz sadržaja programa. Ovi efekti podeljeni su s obzirom na oblasti života na koje utiču: opšte znanje i uspeh u školi; vrednosti, pogledi na svet i očekivanja (outlook); slobodno vreme; porodični život; opšta aktivnost. S druge strane, uzete su u obzir varijable koje potiču od deteta i čijim dejstvom ovi efekti mogu biti modifikovani: to su mentalne sposobnosti, uzrast, pol, pripadnost određenom društvenom sloju i ličnost

U američkoj studiji⁷⁾ efekat televizije definiše se kao »interakcija između karakteristika televizije i karakteristika njenih gledalaca«⁸⁾. Na strani televizije: te karakteristike su zapravo sadržaji programa podeljeni u dve velike grupe: programi orijentisani ka fantaziji i programi orijentisani ka realnosti. Na strani deteta: interakcija je definisana sledećim varijablama: mentalne sposobnosti, socijalne norme (stepen do koga je dete interiorizovalo norme srednje klase), socijalni odnosi (sa roditeljima i vršnjacima), uzrast i pol. Efekti ove interakcije podeljeni su na: fizičke efekte (vid, umor), emocionalne efekte (strah, uzbuđenje), kognitivne efekte (informisanost, pomoć u školi, uticaj na intelektualne aktivnosti i kreativnost, ukus, slika života odraslih, »prerano odrastanje«), efekti na ponašanje (da li izaziva pasivnost, grubost, maloletno prestupništvo, povlačenje iz života).

Ograničenja prethodnih pristupa problemu

Sve ove podele govore o tome da se čitav problem mora posmatrati, kako kažu američki autori, uvek kao odnos »između određene vrste televizije i određene vrste deteta u određenoj vrsti situacije«⁹⁾. Sama priroda ovog odnosa je, dakle, takva da je na osnovu ispitivanja teško doći do zaključaka koji bi dozvoljavali neka veća uopštavanja, što sa svoje strane predstavlja značajnu prepreku za predviđanje.

Američki autori navode i drugo značajno ograničenje koje se postavlja istraživanju u ovoj oblasti, rekavši da je efekte televizije »uopšte teško identifikovati, jer su oni uvek rezultat kombinacije snaga i uticaja«¹⁰⁾. Prema tome, nemoguće je precizno određivanje zavisnih i nezavisnih varijabli uzročnih i posledičnih pro-

⁷⁾ Wilbur Schramm, Jack Lyle, Edwin B. Parker: *Television in the Lives of our Children*, Stanford University Press, 1965.

⁸⁾ *Ibid.*, str. 143.

⁹⁾ *Ibid.*, str. 170.

¹⁰⁾ *Ibid.* str. 137.

menljivih, a naročito ovih drugih, jer je televizija ipak samo jedan od ogromnog broja spolašnijih stimulusa — koji je, i pored izuzetne složenosti i specifičnosti, veoma teško izdvojiti iz spleta svih ostalih uticaja. Nezavisna varijabla, dakle, nikada ne može da bude »čista«. S obzirom na to, jedan od dva osnovna problema ovakvih istraživanja je u tome da li su ona u mogućnosti da prevaziđu nivo utvrđivanja korelacije i dođu do otkrivanja stvarnih uzročno-posledičnih veza među pojavama.

Drugi, već pomenuti osnovni problem koji se odnosi na mogućnost uopštavanja i predviđanja na osnovu rezultata ovakvih studija, proističe iz »intervenišuće varijable« (mogući izvori promena koji se nadovezuju na uzročne, nezavisne varijable), odnosno »intervenišućih varijabli« (relevantnih karakteristika dece—gledalaca).

Govoreći o ovim ograničenjima, ipak se nikako ne sme ispustiti iz vida činjenica da su navedena istraživanja zapravo pionirski poduhvat u ovoj veoma složenoj oblasti, prva sistematska izučavanja, i da su otkrila mnoge činjenice, ukazala na mnoge probleme, i doprinela rasvetljavanju mnogih nejasnoća. Ipak, nameće se utisak da se, polazeći sa njihove polazne tačke, u proučavanju prave prirode odnosa deteta i televizije ne bi baš daleko stiglo.

Mogućnosti drugačijeg pristupa problemu

Ono od čega su polazile dosadašnje studije je sadržaj televizijskog programa, a ono što su pokušavale da utvrde bili su njegovi efekti. Neke osnovne karakteristike televizije kao fenomena (onako kako su ih odrasli utvrdili) su se podrazumevale i sadržaj programa je uziman kao polazna tačka.

Polazna tačka od koje bi se u jednom drugačijem pristupu moglo poći je — trenutak kada se dete prvi put nađe pred uključenim TV-prijemnikom. Šta je za njega televizija? Na koje je sve načine njegova svest transformiše?

Osnovno pitanje u ovakvom pristupu bilo bi dakle: šta je televizija za dete? Ako bi se tome dodalo još i: »za koje dete?« — pred nama bi se opet našao čitav niz varijabli koje moramo uzeti u obzir (sve ili gotovo sve »intervenišuće varijable« iz prethodnih ispitivanja). Jedan od načina da se to izbegne bilo bi — uzeti u obzir samo jednu »intervenišuću varijablu«, koja bi, naravno, morala da bude opštija od svih do sada proučavanih i relativno nezavisna od njih. Takve karakteristike (u odnosu na do sada posma-

trane varijable) poseduju stadijumi kognitivnog razvoja. Izgleda prirodno, prema tome, poći od njih.

Već je naglašeno da bi trebalo početi ispitivanja u trenutku prvog kontakta deteta sa televizijom. U tom slučaju, situacija izgleda dovoljno čista: nezavisna varijabla, novi stimulus uveden u okolinu deteta (televizija) — intervenišuća varijabla (dete u određenom stadijumu kognitivnog razvoja) — zavisna varijabla (ponašanje deteta, reakcija na novi stimulus). Situacija, na primer, laboratorijska, ne bi trebalo da bude »čistija«, jer televizija normalno postaje deo detetove sredine, već na izvestan način razvijene i organizovane.

Da bi se izvele neke pretpostavke o mestu televizije u detetovom kognitivnom razvoju, potrebno je uzeti u obzir neke od osnovnih karakteristika tog razvoja. Jedan od prvih problema relevantnih za ovakav pristup vezan je za razvoj prostora. Prema Pijažeu: »Na nivou prva dva stadijuma (refleksi i osnovne navike) čak se ne može ni govoriti o zajedničkom prostoru za različite perceptivne oblasti, jer ima isto toliko prostora koji se međusobno razlikuju, koliko i kvalitativno različitih polja (usno, vizuelno, taktilno, itd.). Upravo recipročna asimilacija ovih različitih prostora postaje sistematska samo u toku trećeg stadijuma, zbog koordinacije vida sa hvatanjem.«⁶⁾ Dete, dakle, počinje da opaža prostor oko sebe kao nešto jedinstveno između trećeg i četvrtog meseca života. Pijaže, doduše, naglašava samo koordinaciju vida sa hvatanjem, ali se može pretpostaviti da to isto važi i za međusobne koordinacije ostalih čula, prema tome i vida i sluha. Iz toga sledi, da od četvrtog meseca po rođenju i nadalje dete ne samo da je sistematski organizovalo prostor, nego u njemu neprekidno stiže nova iskustva. Prostor je sada jedna od najstabilnije organizovanih oblasti njegovog saznanja — on postaje šema u koju se uklapaju svi novi predmeti sa kojima se sreće. Da bi se situacija koja nastaje uvođenjem televizije u tu šemu učinila jasnijom, izgleda potrebno napraviti malu digresiju i razmisliti o prvom susretu deteta sa radio-prijemnikom.

Dete, zahvaljujući postignutoj koordinaciji čulnih modaliteta, postepeno uči da razlikuje razne vrste zvukova i da ih vezuje za određene vrste izvora u tako konstruisanom prostoru. Ono uči da ljudi govore i pevaju, a različite životinje i predmeti proizvode čitav niz zvukova i šumova. Šta se dešava kada jedna kutija naizmenično svira, peva i govori? Iz-

---

⁶⁾ Zan Pijaže, *Psihologija inteligencije*, „Nolit“, 1968, str. 147.

gleda sasvim verovatno da je u takvom slučaju detetova kognitivna ravnoteža poremećena. Ta tajanstvena kutija ima sve auditivne karakteristike realnog prostora, ali se vizuelno nikako ne uklapa u već razvijenu šemu tog prostora. Da bi dete razrešilo kognitivni konflikt, ono stavlja u pokret mehanizam asimilacije. Takav vid generališuće asimilacije, na osnovu sopstvenog iskustva, mnogi odrasli još uvek pamte: radio-prijemnik je, dakle, morao postati minijaturni »prostor u prostoru«, kutija u kojoj se, kao u nekoj sobi, nalaze minijaturni ljudi i predmeti, i u kojoj se događaju stvari po svemu slične onima koje se odvijaju pred očima deteta. Ovakva i slična iskustva sa radio-prijemnikom ima verovatno znatan broj odraslih, jer je on već odavno sastavni deo većine domova.

Televizor je, međutim, većina današnjih odraslih upoznala u svojim kasnijim godinama, pa verovatno nema nekih određenih indikatora o tome na koji način ga deca asimiluju svojim šemama. I većina odraslih, naravno, ima sasvim maglovitu predstavu o funkcionisanju televizije, ali je u svakom slučaju asimiluju na različit način od dece — shodno svom iskustvu. Televizija u složenim kognitivnim šemama odraslog verovatno dobija svoje mesto negde između radio-aparata i filmskog platna. Od filma »ona pozajmljuje« sve audiovizuelne karakteristike, a od radija kvalitet »prisutnosti« i direktnog obraćanja publici (— dok je kod radija to ograničeno na ono poznato »drugi slušaoci«, televizija omogućuje obraćanje »lice u lice«). Televizija je, dakle, za odraslog nešto između radija i filma, ali ipak »nešto treće«, bio on svestan sličnosti i razlika ili ne.

Sasvim malo dete, međutim, nema nikakvog iskustva sa filmom, prosto zato što ga još ne vode u bioskop. Šta je onda televizija za dete koje se prvi put sreće sa njom? Ona ima mnoge kvalitete realnosti — pokretljivost slike, tri dimenzije i zvuk. Ali ono što se ne slaže sa realnošću je nedostatak opipljivosti, veličina i crno-bela slika (— što će verovatno u doglednoj budućnosti biti eliminisano). Ako je dete prethodno ili istovremeno upoznalo radio, televizija bi sa svojom slikom gotovo mogla biti potvrda njegovih asimilacija, — televizor bi, dakle, bio kutija sa velikim prozorom, u kome zaista postoji minijaturni svet, umnogome istovetan sa onim u kome se dete nalazi. Do toga, međutim, po svoj prilici ne može doći — pokreti kamere i sama promena programa (dakle i prostora u kome se oni događaju) ne dozvoljavaju ovakvu asimilaciju. Ako televizor ne može da postane minijaturni »prostor u prostoru« šta može da postane?

Sledeće pitanje je — kakav položaj televizija ima u odnosu na konzervaciju objekta.⁷⁾ Ako se početak formiranja šeme permanentnog objekta poklapa sa četvrtim stadijumom senzo-motorne inteligencije (8—10 meseci) i završava se do kraja šestog stadijuma (godina i po do dve), dete je na tom uzrastu u stanju da opaža i televizor kao konstantan predmet, ali sa dva pojavna vida: »sa slikama« i »bez slika« (možda po analogiji sa otvorenom i zatvorenom knjigom, ili otvorenim i zatvorenim vratima.⁸⁾ Sve dok televizor za dete predstavlja nešto kao kutiju sa nekim pokretnim slikama, on se ne kosi sa već usvojenom šemom permanentnog objekta. Ali šta se dešava kada dete počne da uočava i međusobno razlikuje sadržaje tih »pokretnih slika«, i naročito, kad uoči njihovu sličnost sa svetom u kome samo živi? Iako televizor iz već pomenutih razloga verovatno ne može biti asimilovan kao neki »svet u kutiji«, isto je tako verovatno da se slika opaža kao karakteristika televizora kao predmeta, a ne da se on shvata kao posrednik između deteta i realnosti. Kako se u detetove saznavne šeme sada uklapa taj konstantan predmet čije su najbitnije karakteristike nekonstantne? Ovde se mora imati u vidu da je dete sve do formiranja konkretnih operacija, — dakle, tokom celog predškolskog uzrasta, »centrirano« na perceptivni izgled stvari, i da je upravo ta perceptivna nametljivost (a ona je kod televizije neosporna) glavna spoljašnja prepreka formiranju pojmova konzervacije. Zanimljivo bi zato bilo ispitati u kakvom je odnosu opažena televizija (ako je uopšte tako opažena) sa formiranjem ovih pojmova.

⁷⁾ Svest o objektu (ili pojedinim njegovim osobinama) kao postojanom uprkos formalnim, prostorno-vremenskim promenama. Razvoj pojmova konzervacije, prema Pijažeu, je postepen: tokom prvog perioda u razvoju inteligencije formira se pojam o permanentnom objektu, a tek krajem predškolskog i početkom školskog perioda pojmovi konzervacije kvaliteta (količine, težine, zapremine, itd.) objekta.

⁸⁾ Posebno pitanje je da li dete opaža kao bitnu činjenicu da kod televizora ne postoji „otvaranje“ i „zatvaranje“, već „pojavljivanje“ i „nestajanje“ slike.